

Crònica del viatge a Creta. L'illa dels tres continents

Josep Oliveras

Organitzat per ARAC i sota els auspicis de la Societat Catalana de Geografia, del dilluns 5 de març al dilluns 1 d'abril, trenta-set expedicionaris ens vàrem desplaçar a l'illa de Creta (*Kriti*) per passar una Setmana Santa una mica més ortodoxa que les que se celebren per aquí. Tots els viatgers, fossin o no del món professional de la Geografia, mostraven un gran interès per conèixer l'allargada illa grega, amb els seus paisatges i monuments, poblacions i població. La majoria estaven associats a la SCG i la minoria que encara no eren socis, segur que ben prompte se'n faran. Per als nouvinguts en aquest tipus d'activitat es feia palès que molts dels viatgers es coneixien dels viatges passats i que molts d'ells es veien només per les setmanes santes. Les converses del tipus "et recordes de les Açores, o d'Istanbul, o de Palmira, etc.", eren força freqüents, cosa que mostrava que aquest tipus de viatges geogrficoculturals els plaïen i n'eren fervorosos repetidors.

A mig matí del dilluns 25 sortirem de l'aeroport de Barcelona, via Atenes en una nau de l'Aegean Airlines, liderats per en Pere Andreu, sempre atent a les necessitats tant materials com culturals dels viatgers. A Atenes haguérem d'esperar unes cinc hores per traslladar-nos a Iraklio, cosa que aprofità un petit grup per arribar-se al centre de la ciutat en taxi, ja que el metro que uneix l'aeroport amb l'urbs no funcionava per vaga de treballadors. Allà pogueren aprofitar per pujar a l'acròpoli i embadalir-nos amb les vistes de la ciutat i monuments, cosa que aprofitaren els carteristes professionals per donar un disgust a una companya. El vol a la capital de l'illa de Creta durava mitja horeta, però possiblement per voler imitar les disputes polítiques actuals, Èol i Posidó estaven en plena contesa. En voler aterrar l'avió, Èol bufava els vents contra la mar, però també contra la nau, i en fer-la trontollar aquesta no tenia més remei que tornar-

se a enlairar i donar una altra volta sobre part de l'illa. A la fi de la tercera volta, i mitja hora més tard, poguérem tocar terra, sans però un xic marejats de les sotragades. En autocar arribàrem una hora després a l'hotel Santa Marina d'Aghios Nikolaos, la capital de la província oriental de l'illa.

Eren ja les onze de la nit i després d'un agraït sopar, que no tothom pogué assaborir a causa de l'accidentat aterratge, ens disposàrem a passar la primera nit en un hotel de tipus turístic que feia la impressió que acabava d'iniciar la temporada.

L'endemà seguïrem en autocar la carretera que voreja el golf de Mirambello (Kolpos Mirambelou) en direcció a la badia de Sitia per fer cap al monestir de Toplou, a la petita península que fa de punta nord-oriental de l'illa. Ara, ja tothom més eixerit, poguérem atendre les explicacions que ens donava el Pere i especialment la guia que junt amb el xofer ens havia recollit a l'aeroport. El xofer, d'una cinquantena d'anys, anomenat Stephanos, va complir perfectament la seva feina, i la guia, de nom Gina Chatzinikolaou, d'uns trenta anys i tallada a la grega, simpàtica i atenta, va fer veritables esforços amb el seu espanyol una mica argentinitzat, per explicar coses sobre l'illa i el país, que ben segur a un altre tipus de visitants no se'ls explica perquè tampoc els importa un rave.

Així vàrem aprendre que l'illa té uns 8.300 km² i uns 1.000 km de costa, que és la cinquena illa més gran del Mediterrani, amb uns 620.000 habitants, que representen el 5% de la població de Grècia, i una densitat d'uns 75 h./km². És una illa molt muntanyosa (70% de la superfície) que es formà en èpoques geològiques antigues per la unió de tres illes, cadascuna amb les corresponents serralades (Levka Ori, Ida Oros i Dikti Oros), amb cims de més de 2.000 metres. La llargada de Creta és d'uns 260 km i l'amplada oscil·la entre els 12 i 56 km. La població es concentra principalment a la costa nord, que té un relleu més suau i una andana litoral més apta per als assentaments humans i les activitats econòmiques. Els seus habitants viuen bàsicament de l'agricultura, la ramaderia i el turisme. Actualment hi ha uns 2 milions de visitants a l'any i la temporada turística s'allarga uns set mesos (abril a octubre). L'illa es divideix en quatre províncies o *nomos* amb capitals a Khania (Canea), Iraklio (Càndia), Rethymnon i Aghios Nikolaos, totes a la costa nord.

Sobre la crisi econòmica la Gina va exposar que a Creta es notava molt menys que a la península, particularment Atenes, que és on es concentren tots els problemes. Creta ha recollit aliments en diferents ocasions per enviar-los gratuïtament a la capital, a fi de ser distribuïts entre les famílies necessitades. Pel que fa a la política, els joves tenen una total desconfiança en els partits tradicionals, sigui el PASOK o la Nova Democràcia d'Antonis Samaras. El partit ultranacionalista i racista Aurora Daurada té poca incidència a Creta i en canvi la Coalició de l'Esquerra Radical, el Syriza, va aconseguir bons resultats i és el que majoritàriament els joves de les ciutats recolzen.

La ruta seguia el litoral i passàrem arran del pujol on s'assentava la ciutat

minoica de Gornia, datada cap el 1600 abans de la nostra era (ane) i destruïda per un terratrèmol uns 150 anys més tard, de la qual es podien veure les ruïnes de cases i el traçat de carrers. Ens paràrem a mig camí de Sitía, en vistes a l'illa pelada de Psira (que vol dir poll) i poguérem començar a gaudir de la floració de la vegetació, molt més avançada que a la nostra terra. La Gina ens explicà que al golf de Mirambello (Kolpos Merambelou) solien nedar dofins, foques mediterrànies i hi havia també tortugues marines, però actualment el nombre d'aquestes espècies que s'hi veuen ha minvat. La pluviometria és més baixa a l'est de l'illa que a l'oest, i les temperatures solen ser més altes també a orient i especialment a la costa sud, raó per la qual la vegetació denotava més l'aridesa. Explicà també la importància que a l'estiu tenia el vent del nord, el Meltemi que refrescava l'ambient, mentre que el vent del sud és el Sirocco, que ve del desert de Líbia i per tant és sec i càlid, fet que produeix fortes alces de temperatura a la costa sud. Al segle IV de la nostra era hi hagué un gran terratrèmol que enfonsà part de la costa oriental, la qual cosa juntament amb la pirateria que es desfermà a l'edat mitjana imposà que els pobles de l'època de domini venecià (1210-1669) se situessin en zones altes i més allunyades del mar.

Observàrem unes pedreres per extreure guix i els conreus d'oliveres que solen arribar fins a uns 600-700 metres sobre el mar, i també vinyes i hivernacles de plàstic gairebé a tocar l'aigua. En travessar la carretera algun fons de rierol apareixien formacions de baladres i també hi havia nombroses mimoses (d'*animos* en grec) que els agrada el vent i alegren la vista.

Passàrem per Sitía, capital d'una unitat municipal formada per quatre antics municipis i que havia estat una important base d'operacions dels venecians. La ciutat té uns 9.000 habitants i està dominada per una important fortificació, la *kazarma*, de l'italià *casa di arma* (caserna). Sitía té un nou aeroport que en aquest cas és la base d'operacions de Ryanair a Creta, i a les muntanyes properes a la ciutat hi ha un important parc eòlic, que formava part d'un projecte alemany d'aprofitar els vents de part de la muntanyosa de Creta per transportar energia, via submarina i terrestre, cap a Alemanya. De moment el projecte està paralitzat i suposa un gran alleujament per part de tots els cretencs que veïen el seu paisatge amenaçat.

De Sitía i en direcció a la península del cap de Sideros (Ákra Sideros), passàrem prop d'un poblat turístic construït no fa masses anys i abandonat, com a conseqüència que a la platja els corrents marítims arrossegaven sempre una gran quantitat de residus, independentment dels problemes per a l'abastament d'aigua. Aviat arribàrem al monestir de Toplou, en un lloc que per la pluviometria, la temperatura, els vents i la cobertura rocosa, donava peu a una vegetació de brolla, en la qual es feien presents les timonedes ja florides. El monestir de Toplou, del segle XIII, té l'aspecte extern d'una fortificació, funció que en part també feia, ja que destacà en la lluita contra els turcs. A l'entrada del recinte un antic molí de blat, del qual es pot veure encara el mecanisme que el feia funcionar, i a través d'un petit i recollit pati, s'entra a l'església i al veí

museu d'icones i altres objectes religiosos. Aquí en Pere Andreu ens demostrà els seus coneixements del cristianisme ortodox en contraposició a l'heterodox que domina a les nostres terres i la Gina ens explicà les característiques del monument, començant per una làpida encastada a la paret que era un contracte entre les ciutats d'Ítanos i Ierapetra del segle II ane. Dins l'església admirarem la pintura de Ioanis Kornaros del segle XVIII que està composta de nombroses escenes miniaturistes de la Bíblia, encapçalada per la Santíssima Trinitat que domina tot l'univers representat per un globus. De les icones de l'escola cretenca del temps del Renaixement se'ns remarcà la moda d'estilitzar les figures, cosa que trenca totalment la idea d'alguns tractadistes d'art espanyols que creien que el Greco estilitzava les figures perquè tenia astigmatisme.

Vist el monestir, fetes les primeres seqüències de fotografies i el Josep Maria i la Maravilles donant-nos quantitat de detalls sobre les plantes i flors que sobresortien de terra, continuarem cap a la platja de Vai, ja a la banda oriental de l'illa.

El terreny que recorriem amb l'autocar era propietat del monestir, que gairebé és el propietari de tota la desèrtica península del nord-est de l'illa. Al segle IV van aparèixer els primers monestirs i en temps dels venecians es diu que n'hi havia un miler, amb uns 8.000 monjos, una bona càrrega que devia jugar el seu paper en l'estructura econòmica i social de l'illa. Actualment l'abat de Toplou és també un actiu empresari que comercialitza vins, *raki*, mel, oli d'oliva, formatges, productes d'artesanía tèxtil, reproduccions d'icones, i ovelles i cabres, alguns ramats de les quals veiérem per aquests isolats paratges. El nombre de monestirs actuals és de 40, tres dels quals són de clausura, i la mitjana de monjos per monestir és de tres o quatre. Les seves activitats són controlades pel patriarcat de Constantinoble, ja que l'illa per raons històriques depèn d'aquest i no del d'Atenes, per la qual cosa en diferents esglésies veiérem la bandera groga amb l'àliga bicèfala de Bizanci de color negre.

En direcció a Vai i en aquests desolats terrenys, les vistes al mar i a les illes Dionysades (una de les quals s'anomena Dragonada) alegraven la vista, però el palmerar amb la blanca sorra de la platja, el blau intens de l'aigua i les roques que delimitaven la petita badia superava els darrers paisatges. El palmerar ocupa uns 250.000 m² i és un espai protegit, on no es permet acampar. La palmera que s'hi troba és una espècie salvatge pròpia de l'illa, la *Phoenix theophrasti*. Aquí, sota un sol esplèndid, hi hagué qui s'enfilà roques amunt per fer bones fotografies i qui, sense ganes de posar els peus a l'aigua, hi acabà posant el cul i, amb l'excusa de la roba mullada, es comprà un esplèndid pantaló nou.

Per la mateixa carretera tornarem a Sitia, on ja una mica tard dinarem en un restaurant al costat de la platja on degustarem les amanides amb els tomàquets frescos i el bon peix o la carn. L'*elliniko café*, que no entrava en el programa, una mica car. Dinars i sopars tenien la gran utilitat de canviar impressions amb els vells i nous coneguts, i com que el nostre país és petit, a base de xerrar

sempre et trobaves amb personatges amics d'uns que també ho eren dels altres i així les converses podien ser més assaborides gràcies a la sal i el pebre que s'hi anava afegint.

Entrada ja la tarda, per una carretera que travessava l'illa de nord a sud i voreja part de la mar Líbia, anàrem de Sitia a Ierapetra, la ciutat més gran de la costa sud. Per la travessa admiràrem grans bancals amb els corresponents marges coberts d'oliveres, rierols encaixats el curs dels quals només es podien resseguir per la vegetació de ribera en la qual sobresortien els plataners. Els pobles apareixien pintats de blanc i arraconats en un replà dels vessants muntanyosos, cosa que a més d'un li va recordar l'Alpujarra granadina. En resseguir la costa, altre cop hivernacles i algunes estructures d'hotel o cases no acabades, que feien pensar en els efectes de la crisi sobre el sector turístic.

La Gina ens informà que en aquest sector costaner eren molt importants les cooperatives agrícoles i que exportaven cogombres i tomàquets, entre altres productes de l'horta. I entre ella i el Pere ens donàren una lliçó de les diferències entre el *raki* o *tsikoudia* (nom de Creta) i l'*ouzo* fortament anisat, que justament els turcs en diuen *raki* i que és l'equivalent de l'*arak* que alguns del grup havien degustat a Síria. Entre aiguardents, malvasies, *retzines* i altres vins que dins l'autocar només degustàrem per l'orella, arribàrem a Ierapetra, que té uns 17.000 habitants, la ciutat estricta, i uns 27.000 tota la municipalia.

Aquí férem una breu passejada pels voltants del port, on encara continuava la mala mar, conseqüència dels forts vents del dia anterior. Ens fotografiàrem al costat de la fortalesa veneciana començada el 1212 i conquerida pels turcs el 1647, que la reforçaren, i en marxar encara poguérem veure des del cotxe una mesquita amb el característic minaret i una font veneciana.

Tornàrem ja de vespre a Aghios Nikolaos, la capital de la província de Lassithion, per la carretera que travessa la part més estreta de l'illa. La ciutat té uns 20.000 habitants, i en arribar a l'hotel i abans de sopar ens arribàrem al centre, per veure el petit llac de Voulismeni, d'uns 65 m de profunditat i unit al port per un petit canal. Les germanes Arnan aprofitaren encara per poder comprar un llibre de les plantes de l'illa, i uns quants tornaren a l'hotel seguint el camí costaner que del port antic al nou port esportiu voreja el relleu on s'assentà la ciutat, un camí que semblava curt, però que la retallada costa allargava considerablement.

El dimecres dia 3, estava previst anar a la cova on el nadó Zeus va viure amagat perquè el seu pare Cronos no se'l cruspís, mentre la cabra Amaltea l'alletava i podia créixer per ser rei de l'Olimp. Per Neapoli anàrem en direcció a Malia, ja a la costa del mar de Creta, i passada aquesta població, i per Mohos, començàrem a pujar entre oliverars cap a la plana enlairada de Lassithi, però potser perquè no s'havien fet correctament les pregàries matinals als déus i deesses, algun d'ells o elles malmeté el circuit d'aire dels frens d'una de les rodes i ens quedàrem contemplant més d'una hora un fragment del secà cretenc, amb les oliveres i altres plantes que permeté als experts en botànica esplaïar-se en explicacions sobre les característiques de la flora local.

A les 10:15 un altre autocar ens ve a rescatar i continuem l'ascensió, mentre la guia ens explica la formació de l'illa per la confrontació de les plaques tectòniques d'Àfrica i Europa i grans terratrèmols, els darrers més importants l'any 438 de la nostra era, que comportaren la inundació de parts de l'illa fins aleshores emergides. També destacà el tipus de clima d'aquesta part de l'illa, molt més sec que l'occidental, amb una època especialment mancada d'aigua, la que va d'abril a setembre, la qual cosa afavoreix l'aparició en alguns llocs de produccions fruiteres de tipus tropical (banana, kiwi) en espais típics de vegetació amb reduïda superfície d'evaporació (xeromorfa). A més de les oliveres hi ha nombrosos garrofers i plantes com la sàlvia, el dictams, la camamilla o l'espígol, entre altres d'aromàtiques. A les zones altes hi ha llorers.

Passat un coll, dominat a banda i banda per antics molins de vent mig deruïts, podem contemplar l'altiplà de Lassithi i al fons la serralada de muntanyes nevades del Dikti que depassen els 2.100 metres a no massa quilòmetres del mar. La plana completament rodejada de muntanyes, té uns 12 quilòmetres de llarg i uns 5 d'ample, i naturalment l'aigua que s'escola per les muntanyes hi va a parar i discorre per sota de la seva superfície. Aquest fet la convertí en una plana totalment irrigada gràcies a nombrosos molins de vent que bombaven l'aigua subterrània emmagatzemada a molt poca profunditat. Ho poguérem comprovar veient els pous al costat de les torres metàl·liques dels avui inutilitzats molins que tenien l'aigua a menys d'un metre de profunditat.

Aquesta zona ja havia estat poblada en època minoica, però al segle XIII els venecians van fer marxar la població per evitar revoltes i va ser de nou repoblada al cap de dos segles.

La plana és una gran horta on es fan fruiters i tot tipus d'hortalisses, patates, cereals, farratges, etc. Els ramats d'ovelles també hi són abundosos. Els pobles (n'hi ha 14) es troben a peu de muntanya, fonamentalment arrecerats a la banda de la solana, i just en els llocs on sorgeixen els dolls que baixen de la serralada. Vàrem arribar per Lagou al costat de Tzermindo, i d'aquí i a peu travessàrem la plana en direcció a Psihro, on l'autocar ens tornà a recollir per pujar cap a la cova de Zeus, la Diktaio Antro. Per arribar-hi vàrem trescar uns 20 minuts des de la boca de la cova per tornar a baixar per l'interior de la muntanya entre estalactites i estalagmites, sense trobar ni rastre de Zeus ni de la seva cabra dida. La cova va ser un lloc de culte a l'època minoica i fins l'època arcaica, i al seu interior s'han trobat nombrosos exvots, figuretes de bronze, dobles destrals i utensilis per sacrificis. Des del camí d'arribada les vistes al paisatge de la plana i les muntanyes que la rodegen eren fantàstiques, cosa que aprofitàrem per anar emmagatzemant imatges dins les nostres màquines fotogràfiques. A la tornada dinàrem sota els molins del coll d'entrada a l'altiplà, un bon dinar amb el corresponent *tzatziki*, porc cuit, *feta*, *mussaca*, *dolmades*, etc.

Per la tarda havíem de fer parada a Rethymnon per veure la ciutat, però el retard causat per l'avaria de l'autocar aconsellava continuar cap a Khandia (Canea) i veure la ciutat-port venecià de tornada cap a la capital de l'illa. A mesu-

ra que avançàvem cap a l'occident per l'autopista costanera, la vegetació era més abundosa, travessàrem diferents petits cursos d'aigua, i per la banda sud destacaven les serralades dels Ida Oros (Psiloritis) (2.456 m) i, ja en el districte de Khania o la Canea, les Muntanyes Blanques o Levka Ori, amb cims que també passen dels 2.400 metres. Arribats a Khania, que té uns 60.000 habitants, ens allotjàrem, a l'hotel Kydon, davant mateix del mercat municipal. L'hotel era molt confortable, però la recepció seguia normes de la "burrocràcia" universal, ja que per donar-nos la clau de l'habitació, haguérem d'esperar bona estona i presentar el corresponent DNI un per un. Després de sopar i en diferents grups anàrem a descobrir el port venecià i el nucli antic d'aquesta capital departamental.

El Dijous Sant va ser el dia dedicat a fer una caminada (ara en diuen "trekking") per les gorges d'Aghia Irini que queden a la banda africana de les Muntanyes Blanques. La carretera va de Khania fins a la meseta d'Omalos, sota mateix de les muntanyes que realment eren en bona part blanques perquè encara hi restava la neu, possiblement perquè el vent Libas havia perdut buferra. Del planell enlairat d'Omalos, on es conreen cereals i patates, seguirem per una carretera més estreta fins prop del poblet d'Aghia Irini on gairebé tots els excursionistes baixàrem per fer a peu la gorja de Santa Irene.

Des de la sortida de Khania el paisatge era realment interessant i ben diferent del dels altres dies. A la plana litoral hi havia camps de tarongers, alvocats i també algunes opúnties, les cactàcies que produeixen les figues de moro. En avançar cap a les muntanyes altre cop trobem nombrosos oliverars escampats per les vessants. Les olives verdes es cullen pel setembre, les més grans i madures es recullen del terra i les olives més petites són les que s'utilitzen per fer oli. Un arbre acostuma donar uns 25 o 30 kg d'olives i de cada 3-4 kg en pot sortir un litre d'oli.

Muntanya amunt trobem boscos de xiprers i també clapes de castanyers que conserven un to marró de fulles seques que contrasta amb el verd de l'entorn. Els incendis forestals típics de la Mediterrània deixen també la seva empremta en aquest paisatge cretenc, amb l'agreujant a Grècia que la legislació permet que es pugui construir en una zona que ha quedat cremada. Si aquesta legislació s'hagués produït al nostre país en aquells anys de la bogeria de les urbanitzacions ja ho tindríem tot cremat.

A 2/4 de 10 comencem la baixada per la gorja, per arribar altre cop a la carretera, ja prop del mar, al cap de tres hores. La gorja té uns 7 km de longitud i uns 500 metres de desnivell. La baixada segueix un camí força ben fet que voreja el llit d'una riera, normalment seca, i que permet anar contemplant les altes parets calcàries, gairebé verticals, que els moviments sísmics i les aigües han tingut cura d'anar obrint. En alguns llocs les parets es tancaven més i el ressò de les veus es feia sentir, en altres semblava que el final de la ruta s'atansava, però tornàvem a baixar i altre cop ens trobàvem tancats per les parets. A vegades el camí es perdia i aleshores no quedava altre remei que trescar entre els

grans blocs de pedra que la força de l'aigua havia anat transportant d'un lloc a l'altre. Va ser una bona excursió, en la qual poguérem admirar una flora en què es distingien els dictams, plàtans, xiprers i pins, aquests últims a vegades penjats de les parets i arrelats a les seves esquerdes. A la gorja hi ha també una rica fauna formada per cabres salvatges, diferents espècies d'aus, rapinyaires, etc, encara que nosaltres només gaudírem del cant d'alguns ocells. Al final del recorregut, un bar de carretera serveix per apaivagar la set i anar esperant als companys i companyes d'excursió. Alguns dels veterans van demostrar estar en plena forma com en Vicent o la Teresa (la de Barcelona). El primer, que va ser també dels capdavanters en arribar a la meta, va demostrar que a més a més dels seus coneixements geològics era un excel·lent caminador. Tothom va tenir el premi d'haver arribat sa i estalvi, encara que qui es va trobar al final del camí abans que tothom va ser l'Alba.

En poca estona arribàrem a la platja de Sougia i d'aquí embarcàrem per torns en una motora que, vorejant un petit cap i en poca estona, ens apropà a la platja de Lissos, antic poblat i port de l'època dels doris. El viatge en la barca va ser curt, però dóna emoció al viatge i permeté fer algunes bones fotografies de les cingleres que baixaven fins a mar, les marques d'antics nivells de les terres emergides i de la petita vall de Lissos, famosa antigament per unes fonts i banys termals. El poble va subsistir fins a l'època romana i avui en aquell entorn ple de ruïnes, s'hi pot admirar una petita església bizantina, la campana de la qual férem repicar, i les restes de diferents estances escampades per tota la vall, entre elles un temple dedicat a Asclepi, el déu de la medicina, i algun mosaic. La vegetació tapa bona part de les ruïnes i la rapidesa de la visita no va permetre pas fer una exploració a fons, però sí deixar constància que el paisatge amb les restes d'edificacions i les parets rocoses que encerclaven el lloc tenia força encant, com ho mostraren les fotografies que algú de nosaltres, com la Teresa (la de Salamanca) va fer.

La platja de Sougia és tota ella de palets i en un lloc preeminent hi ha un antiaeri alemany de la Segona Guerra Mundial que encara deu esperar que els anglesos desembarquin. Un bon dinar a la grega en un restaurant del lloc i l'Antoni Francisc comprant quantitat de postals per enviar a les amistats i ferlos-hi una mica de dentetes.

Després dels corresponents cafetons, altre volta cap a Khania amb un cert cansament que es traduï en alguna dormida més dins l'autocar, però en arribar a aquesta, s'aprofità el temps per fer algunes compres al proper mercat o a les botigues del barri antic; alguns anàrem per segona vegada cap el port venecià, amb la mesquita turca dels geníssers, les esglésies venecianes, el gran arsenal, les muralles i la fortalesa, el barri jueu, i les cases de l'època de domini otomà amb els corresponents balcons tribuna de fusta. La Gina ens explicà que tant Khania, com Iraklio i Rethymnon són seus de la Universitat de Creta, que té repartits els seus ensenyaments entre aquestes poblacions. A la primera hi ha estudis tècnics, a la segona estudis de ciències, ciències de la salut i tecnologies educatives i a la tercera les ciències humanes i socials.

Divendres Sant, dia 5, després d'esmorzar emprenguérem el viatge que ens havia de portar com a destí final cap a la capital de l'illa, la ciutat d'Iraklio (Càndia), però tot fent una ruta per la part central de l'illa, la que està presidida per les muntanyes de l'Ida Oros (Psiloritis). En primer lloc i seguint la costa anàrem a fer una passejada per Rethymnon, la ciutat veneciana que no havíem pogut veure en anar cap a Khania (Canea).

En sortir de Khania poguérem veure la badia de Souda, amb el port modern i diverses instal·lacions industrials, com una tèrmica per produir electricitat, així com dipòsits de gasos i de benzines. Més endavant les llargues platges del golf d'Almiros amb petits nuclis hotelers destinats al turisme, finalment entràrem a Rethymnon (30.000 habitants) per la banda d'un promontori on s'assenta la ciutatella veneciana i pel port, iniciant així una passejada per diferents carrers del nucli antic on poguérem admirar la font veneciana Rimondi amb unes columnes i caps de lleó, les cases de l'època turca amb els seus balcons tribuna característics, fets de fusta treballada, una església ortodoxa a la qual entràrem, el que era la mesquita principal en temps del domini turc amb el seu alt minaret i en obres de restauració, i un típic obrador de pasta i pastisseria, on el mestre propietari, en Giorgos, un home d'uns 80 anys i bigoti a la grega, ens féu una demostració de com a base de pastar i pastar amb les mans podia gairebé fer un llençol de pasta fina. Després alguns admiràrem les reproduccions d'escultures clàssiques que hi havia a un centre d'informació situat en una antiga llotja i tots plegats envaírem un bar dels del port per fer-nos passar la set i fer determinades necessitats. A continuació anàrem al poble de Margarites, situat al capçal d'una barrancada i conegut per les seves ceràmiques des d'èpoques molt antigues, ja que fabricaven aquelles grans gerres per emmagatzemar grans u olis, anomenades *pithoi*, de les quals hi havia algun exemplar a la vista de tothom. Aquí admiràrem com feia les seves peces un jove ceramista, des de ceràmica popular a temes molt creatius, i aprofitàrem per comprar algun record. A continuació seguírem cap a Melidoni, on visitàrem uns trulls d'oli moderns, però amb algun vestigi dels antics molins amb les seves rodes de pedra per moldre les olives. Després d'aquesta breu visita, muntanya amunt cap el poble de Zoniana per visitar la gruta d'Sfendoni, una de les més grans de Creta, amb uns 270 metres de recorregut i més de 3.300 m² de superfície en 14 cambres visitables. La cova per atreure als "guiris" havia estat il·luminada de diferents colors, la qual cosa en comptes d'augmentar la seva bellesa natural feia pensar més aviat en una tronada discoteca d'aquelles que fa anys "brillaven" a les nostres costes.

De Zoniana continuàrem enfilant-nos pels contraforts de la serralada dels Ida Oros (Psiloritis) per arribar a Anogia, la població més important de les que es troben al peu de la serralada i d'on surt la carretera que ascendeix fins a les planes altes de Nida, cap als 1.800 metres, de d'on es poden emprendre les ascensions als diferents cims. Anogia és un típic poble rural construït als vessants de la muntanya i que per tant té una forma esglaonada migpartida per

un torrent. És una població que encara viu de la ramaderia i on es conserven costums molt arcaics. Entre els homes, molts van encara amb botes altes per on s'amaguen els camals del pantaló, camises negres, bigotis refilats, bastons de pastor, etc. Ens assevera la guia que encara són molt afeccionats a les armes i que es pot comprovar en els rètols de la carretera, alguns dels quals estan cosits de bales. Les dones, moltes de negre i amb mocador al cap, tenen fama de fer bons treballs d'artesanía tèxtil que compren els turistes.

Dinem al *kafenion* de Michali Skoula, que és un veritable museu etnològic i històric de la població, ja que hi ha molts objectes de la vida quotidiana i records de la Segona Guerra Mundial a l'illa, així com nombroses fotografies, i quadres naíf que havia pintat el seu pare. Un d'ells mostra guerrillers cretencs capturant un general alemany, una de tantes accions dels partisans que provocaren fortes represàlies per part dels nazis. Del dinar un bon record de la carn de porc rostida, ben acompanyada per les amanides i altres plats típics.

A la tornada baixem directament en direcció a Iraklio (Càndia), i per la carretera continuem admirant un paisatge barrancós, on els rierols que baixen secs obren petites valls. Molts ramats d'ovelles, oliveres pels vessants de la muntanya i sense ordenar-se en bancals, oliveres també amb una copa molt alta, inusuals a les nostres latituds, alguns eucaliptus, algunes cabres, ruscs d'abelles prop de la carretera, a les voreres de la qual hi ha de tant en tant unes capelletes (*ikonostasia*) que fan memòria d'algun accident de tràfic.

Arribats a la capital de l'illa, que té uns 175.000 habitants i uns 220.000 amb els pobles de la rodalia, ens allotgem al Capsis Astoria, un hotel que es troba al costat d'un baluard de muralla veneciana, a la plaça de la Llibertat (*Eleutheria*), prop del centre comercial i del museu arqueològic. Com encara hi ha temps pel sopar, sigui pel carrer Dikeosinis o pel Dedalou, plenament comercials, anem a voltar cap a la bonica font de Morosini, la plaça de Venizelou, amb l'església de Sant Marc i una mica més avall l'Ajuntament. Sopar a l'hotel, passejada nocturna per alguns i l'endemà cap a Knossos.

Dissabte, després d'esmorzar fem cap al museu arqueològic on podem admirar els frescos en relleu de Knossos, entre altres el del príncep de les flors de lis, el dels dofins, de les noies de cabells rinxolats, els homes portadors de gerres, i el del gran toro amb els dos acròbates minoics. El museu que està sent renovat mostra la cultura minoica des dels anys 5800 ane, encara en el Neolític, fins els anys 1000 ane, a l'època anomenada *postpalacial*. Vasos, gerres, àmfores, molts anells, arracades i collarets, una casa de ceràmica a escala reduïda, el cap de toro amb incrustacions de nacre, jaspí, or i cristall de roca, i l'enigmàtic disc de Phaistos (Festos), amb els seus signes i ideogrames que de moment encara no s'han pogut desxifrar. En fi, un museu admirable per comprendre la cultura cretenca, que no es fa pesat de veure i que va invitar a fer moltes i moltes fotografies o a extasiar-se davant aquelles joies alhora tan antigues i tan modernes.

A continuació ens dirigírem cap a Knossos per veure el famós palau. El primer recinte va ser construït entre el 2000 i el 1900 ane, però uns tres segles més tard va ser destruït per un terratrèmol. Sobre les seves ruïnes un nou conjunt d'estances es va edificar cap a l'any 1600 ane, són aquestes ruïnes les que es visiten. Cap el 1450 ane, l'erupció del volcà de Santorini tornà a malmetre el conjunt, que va continuar sent lloc de vida fins per allà el 1350 ane, ja sota la dominació micènica. Abandonat el conjunt i cobert de vegetació va ser descobert el 1878 per un grec, per passar després a ser feu de l'Arthur Evans, que el reconstruí a la seva manera cap a finals del segle XIX i principis del XX.

L'emplaçament del conjunt és una bona lliçó geogràfica, ja que el lloc es troba en una vall, per on discorre un rierol. Al seu costat, per una banda terrasses de conreus, per l'altra el conjunt d'edificis del palau. Al fons, cara sud, una muntanya ben cònica d'uns 800 metres d'alçada, el Ioukhtas on hi havia un santuari minoic i ara un d'ortodox; i en direcció al nord, i a pocs quilòmetres, el mar amb l'actual port d'Iraklio, que antigament possiblement estava encara més a prop. El paisatge mediterrani, amb les seves oliveres, xiprers, baladres, etc, el cant d'algun ocell... Fantàstic!!!

Per dins el recinte anàrem com Ariadna pel laberint, magatzems amb les grans gerres, patis, sales, apartaments dels serveis, cambres del rei i de la reina, corredors, criptes, propileus, santuaris, escales, més sales, patis amb columnes, la reproducció del minotaure... La Maria Rosa, que havia tingut un petit en-surt, junt amb el seu company i el Pere, s'afegeixen ara al recorregut laberíntic. Les màquines de fotografiar, petites i grans, no paraven de disparar. Alguna parella en què cadascun anava amb la seva màquina, com l'Eugenio i la Maria José, deuen ara poder reconstruir amb imatges i potser en tres dimensions tot el conjunt minoic.

Extasiats i una mica cansats ens dirigírem ara fins el poble d'Arkhanes veí del de Mirtia, pàtria de la família Kazantzakis, encara que el Nikos va néixer a la capital. A Arkhanes, al voltant d'un pati amb el seu pou, férem un altre dinar a la grega, amb un formatge exquisit. La casa restaurant formava part d'un conjunt de cases de carrers estrets, amb patis i jardins rodejats de tanques per les que sobresortien algun xiprer i algunes buguenvílies. Ara ens dirigim a la propera àrea de Peza i Alagni, en unes grans planes interiors plenes de vinyes, i ens dirigim a la finca Psarades de la família Lyrarakis, on visitem el seu celler, fundat l'any 1966, i propietat d'una societat de la qual forma part el propietari de l'empresa cretenca que té llogats els serveis de la nostra guia Gina. A més d'unes explicacions generals sobre la finca i el celler que ens dóna una de les propietàries d'origen alemany, ens trobem en una gran sala plena de barrils de vi on ens tenen preparat un tast dels seus productes, acompanyats de pa i formatge, per poder degustar de forma més diferenciada cadascuna de les varietats que ens presenten. Així primer provem el blanc Plyto, format en un 100% per raïm d'aquesta varietat; després el Cuvée Grande Colline (blanc), un combinat d'especialitats Vilana (cretenca), Sauvignon blanc i Moscatell; a

continuació el Last Super (negre), un cupatge de les varietats Kotsifali, Mandilari i Syrah; ara toca el Syrah-Kotsifali (negre), amb un 30% de la segona i la resta de la primera varietat; passem a un Dafni (blanc) una espècie de moscat de la varietat antiga Dafni pròpia de Creta i que havia caigut en desús. Finalment un most de raïm verdós i una mica àcid que ens recomanaren per còctels. També fabriquen vinagres en unes comercials ampolles que ens obviaren de tastar. Sortírem del celler ja en plena foscor però sense anar de tort, i altre cop cap a la capital, viatge de tornada amb dormida generalitzada.

Diumenge de Pasqua, l'últim dia d'estada sencera a l'illa, que hem de travessar de la mar de Creta a la de Líbia. La carretera avança cap a la banda oriental de la serralada de l'Ida Oros (Psiloritis), cap a Santa Bàrbara (Aghia Varvara), seguint primer el curs del riu Giofyros, un dels més importants de l'illa, i vorejada de camps de conreu, especialment vinyes. Passat un coll albirem la gran plana de la Messara, la més gran de l'illa (45 km de llarg per 8 d'ample) per on discorre el riu Geropotamos i els seus afluents. La plana queda tancada cap el mar Libi per les muntanyes de Kofinas Oros (Asterousia), de més de mil metres tocant a mar, a orient es veuen els cims de la serralada del Dikti, i cap el nord de la plana les serres meridionals dels Ida Oros (Psiloritis) amb cims com els de Mavri i el Soros, de més de 1.700 metres, darrera dels quals s'aixeca l'Ida (2.456 m.) amb les seves neus. La Messara ha estat el graner de l'illa i en part també de Grècia. Els cereals i les oliveres constitueixen els conreus més importants.

Parem a Gortys, la capital de l'illa i de la Cirenaica (a l'actual Líbia) en temps dels romans, lloc de naixement de Titus, el deixeble de sant Pau; les primeres restes que veiem són de la seva basílica (s. VII de la nostra era -ne-); després anem cap a l'Odeon (s. II ne), on trobem esculpides en la pedra les lleis de Gortys de l'època dòrica (s. VI ane). Les lleis regulen el matrimoni i també la separació, els drets i deures dels habitants, les herències, etc. Tot un codi civil escrit en blocs de pedra. Cada bloc 12 columnes d'inscripcions i un total de 600 línies, escrites en dialecte dòric i en el sentit d'un bou que llaura, la primera línia es llegeix d'esquerra a dreta, la segona de dreta a esquerra, i així van seguint. Com que no podíem entendre el que exposaven les inscripcions sobre pedra, uns quants ens dedicàrem a contemplar uns preciosos ramats d'ovelles, que en un punt del costat del rierol que baixava de la muntanya, unes tiraven muntanya amunt amb el seu pastor i gos, mentre les altres, amb un altre pastor i gos, seguien riera avall tot aprofitant el curs d'aigua per abeurar. Una estampa difícil de veure ja a les nostres contrades i que mostra la importància del bestiar de llana en l'economia actual de Grècia.

Darrera l'Odeon i al marge dels ramats de xais, la Gina ens ensenyà un plàtan que es diu que no perd mai les fulles, i que segons la tradició va ser el lloc on Zeus va aprofitar per fer l'amor amb Europa. Quines coses que feien aquells déus, grans practicants de l'hierogàmia!

Uns 15 quilòmetres més cap a l'oest ens trobem amb el turó on hi ha les ruïnes del palau dels reis de Phaistos. A l'igual que a Knossos, la situació i

posició del lloc, impressionants. El Geropotamos passant als peus del turó, i al seu costat algunes hortes i camps de tarongers i oliveres, passat el riu en direcció nord els peus de la serralada amb alguns pobles enganxats a les vessants, com Vori o Kissos. Es veien també hivernacles, i les muntanyes properes dominades per una muntanya en forma de corns de bou, el símbol sagrat dels minoics. Per les altres bandes l'àmplia plana, o gran vall oberta, amb nombrosos petits pobles, camins, parcel·les i més parcel·les de conreu, tarongers i altres fruiters, xiprers que voregen els camins, oliveres. Quin lloc més bonic!

Les antigues edificacions del palau estan datades cap el 2000-1700 ane, i segons la llegenda era el palau de Rhadamant, germà de Minos de Knossos i de Sarpedo de Malia, justament els fills que Zeus va fer a Europa, segurament sota el plàtan de Gortys. Destruït el primer palau, el segon es construí cap el 1700-1450 ane. Aquí no hi ha hagut un Evans que fes la reconstrucció i les ruïnes són molt més autèntiques. Es destaquen els magatzems, el teatre, el gran patí central, les sales de columnes, apartaments reials, criptes, escales, patis, corredors, etc.

A l'ombra, asseguts en un banc sota els pins, s'està de meravella contemplant les ruïnes o el paisatge natural, o les dues coses alhora. Aprofitem per fer moltes fotos i es fan les fotografies de tot el grup, a càrrec de l'Evarist i altres.

Ara 17 quilòmetres més i arribem a Matala, a la badia de Gournia (Ormos Messaras) del mar Libi (Liviko Pelagos). La platja de Matala és al fons d'una petita badia, dins l'anterior. La platja mira a occident, i a la banda nord, els penya-segats formen unes capes de calcària típicament cretenca, de color blanquinós, que es capbussen cap el mar, en elles hi ha nombroses grutes, corresponents a un antic cementiri romà i cristià i que fins fa relativament poc van ser habitades per hippies que s'estalviaven de pagar hipoteques i ocupar cases a ciutat. A la platja de fina sorra hi posen els ous les *Caretta caretta*, unes tortugues protegides. Hi ha uns pocs banyistes prenent el sol i contemplant el blau intens del mar i al fons els cims nevats de les muntanyes blanques, les de la Canea. Dinem en una taverna a peu de platja i en Pere Andreu es preocupa que ens serveixin peixos d'aquell mar. Al final en Pere ens recita una sentida poesia, brindis per les amistats antigues i les noves, i el "presi" de la Societat Catalana desitja nous i bons viatges i més associats.

Tornada cap a la capital, comiat de la Gina i últim passeig pel nucli antic, per tornar a admirar la font que el governador Morosini va fer construir. Hi hagué qui encara arribà a temps per veure l'espectacle dels oficis ortodoxos i qui anà a veure el monument a Kazantzakis. Sopar i fer maletes.

Dilluns ben d'hora del matí, cafè amb llet i pastes, i l'Stephanos ens trasllada a l'aeroport per embarcar cap a Atenes a les 6:10; i de la capital de Grècia, a les 8:05 cap a Barcelona. Aquesta vegada Èol no ens va molestar, vàrem veure sortir el sol sobre les Cíclades, les illes que trobàvem en el nostre recorregut, i d'Atenes a Barcelona el vol va ser també molt plàcid. Recollides les maletes, petons, abraçades, i per molts fins l'any vinent si els déus volen i els interessats també.

Monestir de Toplou

Foto: Josep Oliveras

Platja i palmerar de Vai

Foto: Josep Oliveras

Palau Knossos
Foto: Josep Oliveras

Gortys. L'arbre de Zeus i Europa
Foto: Josep Oliveras

El grup expedicionari a Phaistos
Foto: Josep Oliveras